

article. It is determined such intertextual relations as quotation (allusion, hints), paratextuality (quotation-headlines), intertext as trop and others.

After reviewing of some of the most striking examples of intertextuality in the memoirs by I. Dziuba, it is noted that this work, in author's opinion, can be considered a metamaniestation of intertextual signs – quotations, allusions, reminiscents, motives and others. It felt constant coexistence of many "hearsay" motives of the works of both Ukrainian and world literature (this is due to deep erudition of the author), titles of works that serve as allusions and extend the literary-artistic and socio-political space, against which the described events are placed. When defining the genre of "Memories and Reflections on the homestretch" by I. Dziuba the author takes into account the definition given by scientist Olexander Galich how propose metagenre – the synthetic intergeneric and adjacent formation that has signs of all three generations of literary and contiguous genres of science or art, combined according to certain characteristics.

*Key words:* memoirs, intertextuality, metatext, quotation, an intertextual interaction.

УДК 821.161.2- 311.6.09

**Оксана ЖУРАВСЬКА,**

здобувач,

Донецький національний університет

## **ХРОНОТОП У РОМАНІ О.ІЛЬЧЕНКА «КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ»**

У статті розглянуто актуальну проблему інтертекстуальності, реалізованої через хронотоп, що є організуючим стрижнем на рівні смислового авторського кодування та читацького декодування. Для розв'язання проблеми автор послуговується поняттям дихотомії реального та ірреального хронотопу і спирається на твердження про те, що хронотоп художнього твору будується на основі загальнокультурних уявлень про координати існування особистості, що дозволяє зробити висновок про конститутивність інтертекстуальних образів для творення хронотопу „химерного роману“.

*Ключові слова:* інтертекстуальність, хронотоп, химерний роман, дихотомія

Проблема жанрової ідентифікації химерного роману в сучасному українському літературознавстві залишається актуальною, що пояснюється суперечливістю певних теоретичних положень. Серед основних характеристик химерної прози називаються орієнтація авторів на фольклорну традицію, використання прийому гротеску, часово-просторові зсуви, фантазмагоричність перетворення дійсності, наявність суб'єктивної ліричної оповіді тощо. Проте

зазначені ознаки характеризують інші жанри, що ставить під сумнів необхідність уживання терміну, навколо якого вже довгий час точаться дискусії.

Одним із шляхів розв'язання проблеми є аналіз специфічного хронотопу „хімерного роману“, оскільки саме хронотоп „у літературі має суттєве жанрове значення. Можна прямо сказати, що жанр та жанрові різновиди визначаються саме хронотопом“ [1, 234].

Перспективним з огляду на провідні тенденції сучасного літературознавства є дослідження міжтекстових зв'язків, що, на думку А.Л. Троїцької, використовуються при творенні образу часу й простору: „реалізація категорії інтертекстуальності розглядається крізь призму хронотопу (час, простір і суб'єкт) як ...авторська стратегія кодування смислів та впливу на читача, і алгоритм декодування прихованих смислів читачем“ [7, 3].

Отже, метою дослідження є визначення функціональних можливостей інтертекстуальних зв'язків у процесі творення „реального“ й „ірреального“ хронотопів у хімерному романі О. Ільченка „Козацькому роду нема переводу“.

У зв'язку з цим визначається один із аспектів означеної проблеми, пов'язаний із уявленням про такий літературно-художній хронотоп, що відтворює неіснуючі в дійсності реалії або ті, що суперечать загальноприйнятим людським уявленням про навколишній світ. Для виокремлення такого типу хронотопу використовуються означення, що мають термінологічний характер, – „фантастичний“, „містичний“, „ірреальний“, „міфологічний“ тощо.

Наприклад, Катерина Каплюк зазначає, що „реальний“ хронотоп можна розглядати як „часопростір зовнішньої дійсності художнього твору“: терміном „реальний хронотоп“ будемо називати часопросторове зрощення у художній дійсності твору, у якому розгортаються життєві події героя, його спогади“ [3]. У зв'язку з цим закономірно виникає питання про те, що таке спогади і яким чином вони співвідносяться із реальністю. Адже спогади – це реальність минулого, уже „перетравлена“ свідомістю свого носія. Фактично, при творенні спогадів реалізуються ті ж механізми, що й у процесі художнього творення. Записані на аркуші паперу, спогади набувають фізичної форми й стають реальністю.

У свою чергу, „ірреальний“ хронотоп тлумачиться дослідницею як такий, що характеризує „зрощення часопросторових площин, у яких функціонують міфологічні образи та розгортаються хворобливі

марення, сонні візії та сновидіння героїв“ [3]. Проте марення і сні також не виходять за межі життєвого досвіду і можливостей людської уяви. І спогади, і сні, і марення – це явища нефізичного характеру, пізнання яких поки що має суб’єктивний характер. Відмінність між спогадами і снами полягає в тому, що перші творяться під керівництвом свідомості, а другі – позасвідомо. В об’єктивній реальності і сні, і спогади сприймаються як те, чого не існує матеріально, фізично, значить, у художній реальності вони усвідомлюються так само.

О.А. Кострова, аналізуючи просторово-часову організацію художнього світу у творах Дж.К. Роулінг, зауважує, що в фантастичних творах наявний специфічний хронотоп. Так, фантастичний простір може викривлятися, розтягуватися, стискатися, а час – пришвидшуватися, уповільнюватися. Персонаж може миттєво переміщуватися у просторі й часі, зникати, з’являтися. Об’єкти мають неможливі в реальності властивості. Це твердження, проте, не стосується специфіки хронотопу фантастичних творів, оскільки такі просторово-часові трансформації можливі поза межами фантастики: „У літературно-художньому хронотопі сполучаються просторові й часові ознаки в осмисленому й конкретному цілому. Час тут згущується, ущільнюється, стає художньо-зримим; простір же інтенсифікується, утягується у рух часу, сюжету, історії“ [1, 234].

На сучасному етапі розвитку філософії „нереальне“ розглядається як внутрішньо нестабільний гносеологічний конструкт, що детермінується умовами раціональності й логіки, у межах якого він використовується. За цією логікою, існування Бога й диявола за часів Середньовіччя сприймається як реальне, а політ людини в космос – нереальне [5].

Найцікавіше, що „реальність“ й „ірреальність“ у сучасній філософській науці вже не сприймаються як антитеза, тому що на їх основі формується „нереальна реальність“, яка „виступає як паралель існуючої реальності, об’єднуючи принципи дійсного світу й результати людської творчості“ [5]. Прикладами такої „нереальної реальності“ є віртуальна реальність інтернет-простору, комп’ютерні ігри тощо. На наш погляд, паралель із художнім світом очевидна.

У художньому творі ті елементи, що на основі емпіричного досвіду розуміються й сприймаються як нереальні (фантастичні), є такими ж реальними, що й ті, які усвідомлюються як реальні. Художній світ – це та сама „нереальна реальність“, у якій завдяки

людській уяві й творчості можуть у тому числі реалізуватися принципи дійсного світу. Фантастичні події чи явища сприймаються героєм твору як даність і реальність.

По суті, взаємовідношення „реального“ й „ірреального“ (при емпіричному сприйнятті цих понять) у художньому творі можна розглядати як дихотомічні. Дихотомія є двоїним структуруванням явища або зіставленням чи протиставленням двох частин цілого. Наприклад, в обчислювальній техніці використовується принцип нуля й одиниці, за допомогою якого зашифровується інформація будь-якого виду – числова, текстова, графічна, звукова, відео. Поєднуючись у різних модифікаціях, як нуль і одиниця, «реальне» й «ірреальне» створює цілісну картину художньому світу. Зокрема, у химерному романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і чужа молодиця» реалізується дихотомія „реального“ й „ірреального“, яку також можна назвати ускевією (О. Чигиринська) – неможливим явищем у підкреслено реальному хронотопі [8]. Проте, на нашу думку, аналізувати дихотомію „реального“ й „ірреального“ необхідно з урахуванням такої особливості художнього часу й простору, яку самим автором було названо „химерністю“.

У тлумачному словнику прикметник „химерний“ подається із чотирма значеннями: по-перше, той, який викликає подив, не є схожим на когось чи щось; по-друге, той, якому властиві дивацтва чи примхи (як правило, про людину); по-третє, той, якого не існує в дійсності; і по-четверте, той, якого важко зрозуміти чи пояснити [6, Т. 11, 58]. Усі ці значення безпосередньо пов'язані з типологічними ознаками хронотопу роману О. Ільченка.

Межі простору можуть розмиватися чи підкреслено означуватися, а час розтягуватися від миті до безкінечності в межах одного речення, абзацу чи епізоду, порівняймо: „Скільки вони ось так проіснували – невідомо: хвилину, годину, рік чи століття...“ [2, 56]; „Довкола від полум'я на смоляних бочках видніло, як удень. Але Козак Мамай у ніч – шубовснув, як у море. І раптом зник... Але ж він був не дух безплотний, отже й таланило йому не раз у раз...“ [2, 97]; „йому знову здалося, буцім він уп'ять летить кудись, але не вниз, у той рівчак, а вгору, тільки вгору, ширяючи на дужих крилах, які росли й росли йому за спиною“ [2, 62]; „він уже й не тямив, скільки ж год він парубкує на світі: двісті? триста? – хоч йому було весь час сорок та сорок“ [2, 114]. Таким чином, будь-які межі, часові чи просторові, визначаються автором як умовність, зручна для

сприйняття читача. Це не позачасова вертикаль, що з'єднує в єдине ціле минуле, теперішнє і майбутнє.

Час існує в певних точках простору – і це теперішній фабульний час, який по відношенню до часу авторського й читацького є минулим. Прив'язка часу до простору експлікується кількома способами, причому кожен із них пов'язаний із певним історичним і культурним контекстом.

По-перше, час і простір широкого історичного полотна, розгорнутого на сторінках роману, може звужуватися до певних точок простору – міст і знаменних в історії України місць (Миргород, Київ, Києво-Могилянська академія) – у теперішньому часі.

Наприклад, Миргород в історію увійшов як центр виготовлення селітри й пороху. У 1621 році місто перейшло до адміністратора королівських земель Бартоломея Обалковського, а в 1650 році в ньому гетьман Б. Хмельницький проводив перемовини з російськими представниками про возз'єднання України з Росією. У романі «Козацькому роду нема переводу» Миргород фактично є центральним місцем розгортання фабульних подій.

З іншого боку, в романі часові віхи можуть зникати за умов збереження просторових меж. Чітка локалізація у таких випадках пов'язується з ідеєю твору, визначеною у назві: «Козацькому роду нема переводу». Автора цікавить тільки один просторовий „майданчик“ – Україна. Навіть „оглядовий майданчик“ Бога, розміщений людською уявою на Небесах, в О. Ільченка розміщується прямо над територією України: дим від кадіння Пампушки піднімається вгору, тому Бог не може нічого розгледіти.

Другою особливістю „хімерного“ хронотопу є зміна полюсів чи перегорнутість вісі дихотомічного взаємовідношення „реального“ й „іреального“ щодо реалій об'єктивної дійсності й емпіричного досвіду, що реалізується у творі через образ легендарної особи козака Мамає. Такий спосіб часопросторової організації водночас служить і гумористичним прийомом. Як приклад, можна згадати діалог святого Петра й Творця-Вседержителя, у процесі якого герої намагаються з'ясувати, хто кого створив: „То хто ж кого сотворив? Чи ти, Боже, людей? А чи грішні люди – тебе? Які-небудь художники? Чи драматурги?“ [2, 115].

Слід ураховувати, що навколо образу козака Мамає в художній (фольклорній та авторській) творчості сформувався певний контекст,

який, на думку дослідників роману (О. Бабишкін, Є. Гуцало, В. Заболотна, Н. Пелешенко), і був використаний письменником.

В історичному контексті легендарний образ Мамає пов'язується з національно-визвольною війною українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького. Про це свідчить той факт, що поширений іконографічний тип зображення козака склався орієнтовно наприкінці XVII ст. У тексті роману неодноразово згадуються картини, на яких зображувався козак Мамає.

В О. Ільченка образ Мамає набуває символічного значення, при цьому фольклорний контекст оригінально переосмислюється письменником. Козак – це символ народу, обдарований могутнім творчим потенціалом. У романі «Козацькому роду нема переводу...» Мамає наділений властивостями Бога-Деміурга, а Бог стає карикатурним образом, що не спроможний ні на творчість, ні на контроль своїх творінь. Вражений казкою про дванадцять лебединів, козак-творець несвідомо під впливом несподіваного натхнення створює потвору – гетьмана Однокрила, якого потім, побачивши масштаби проблеми, намагається знищити.

Образи творця Мамає і творця Бога опозиціонуються ще за однією ознакою, яка має безпосереднє відношення до часового виміру: „у безсмертного Творця всі сотворіння були смертні, а нині ж – коли ж він справді-таки художник, пускає в світ сотворіння безсмертні, котрі живі, поки живе народ“ [2, 67]. Як творець сам Мамає стає безсмертним: „...Господь Бог не зразу й покмітив навіть, що десь там, на землі, на неспокійній Україні, живе собі та й живе, на ворогів перепуду наганяючи, якийсь невмирущий лицар“ [2, 5]. Зрозуміло, що ця опозиція є не впливом панівної на час написання твору атеїстичної ідеології, а сприяє реалізації творчого задуму письменника.

Отже, для творення хронотопу химерного роману О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу» інтертекстуальні зв'язки з фольклорними джерелами та історичним контекстом є організуючим стрижнем на рівні смислового авторського кодування та читацького декодування.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике// Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики / Бахтин М. М. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 234 – 407.

2. Ільченко О. Є. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця : Український химерний роман з народних уст / Іл. О. Г. Данченка; Худож.-оформлювач Є. В. Вдовиченко. – Харків : Фоліо, 2009. – 700 с.

3. Каплюк К. Аспекти дослідження художнього твору як об'єкта, що існує в часі та просторі [Електронний ресурс]// Теоретическая и дидактическая филология. Сборник научных трудов / К. Каплюк. – 2010. – Вип. 7. – Режим доступа: [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc\\_Gum/Tidf/2010\\_7/index.html](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tidf/2010_7/index.html)

4. Кострова О. А. Пространственно-временная организация художественного мира в произведениях Дж. К. Роулинг / О. А. Кострова. [Электронный ресурс] // Университетские чтения – 12-13 янв. 2009 г. / Пятигор. гос. лингвист. ун-т. – Пятигорск : Пятигор. гос. лингвист. ун-т, 2009. – С. 28 – 33. – Режим доступа: [http://www.pglu.ru/lib/publications/University\\_Reading/2009/II/uch\\_2009\\_II\\_00006.pdf](http://www.pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2009/II/uch_2009_II_00006.pdf) (28.11.2011).

5. Отрадна О. А. Соотношениереального и нереального в современной культуре [Электронный ресурс] / О. А. Отрадна. – Международный научно-исследовательский журнал. Екатеринбург. – 2012. – Ноябрь. – Режим доступа: <http://research-journal.org/featured/culture/sootnoshenie-realnogo-i-nerealnogo-v-sovremennoj-kulture1/>

6. Словник української мови: в 11 томах / Гол. редактор І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Том 11. – С. 58.

7. Троицкая А. Л. Интертекстуальный хронотоп готического романа: на материале англоязычных произведений: автореферат дис. ... кандидата филологических наук : 10.02.04 / А.Л.Троицкая; [Место защиты: С.-Петербург. ун-т экономики и финансов]. – Санкт-Петербург, 2008. – 18 с.

8. Чигиринская О. Проблема жанра относительно фантастики / О. Чигиринская. [Электронный ресурс] // Полдень XXI век– 2009. – № 04. – Режим доступа: <http://www.rulit.net/books/polden-xxi-vek-2009-04-get-239826.html>

## АННОТАЦИЯ

**Журавская Оксана. Интертекст как конституирующий фактор хронотопа химерного романа (на материале «Козацькому роду нет перевода» А. Ільченка).**

В статье анализируется актуальная проблема интертекстуальности, реализованной в хронотопе, который является организующим началом смыслового авторского кодирования и читательского декодирования. Для решения проблемы автор использует понятие дихотомия реального и ирреального хронотопа, опирается на утверждение, что хронотоп художественного произведения основан на общекультурных представлениях о координатах существования личности. На основе этого делается вывод о конститутивности интертекстуальных образов для создания хронотопа „химерного романа“.

*Ключевые слова:* интертекстуальность, хронотоп, химерный роман, дихотомия

### SUMMARY

**Zhuravska Oksana. Intertextas a as a constituting factor of chronotope of the ‘chimeric novel’(after the material “There is no end to cossacks’ families” by A. Pchenko).**

The basic concept we operate with during the analysis of genre and stylistic peculiarities of the ‘chimeric’ novel is chronotope and intertext. The scientist considered that the chronotope was the essential interrelation of ‘temporal and spatial relations, artistically developed in literature’. Herewith the researcher insisted upon the leading beginning of the chronotope being time. Separate chronotope in the novel space are connected through identification of a personality character. Ratio of irreal and the real chronotope in a work causes a special interest.

*Key words:* intertext, chronotop, chimeric novel, dichotomy.

УДК 82.09+821.161.2

**Тетяна ЛУГОВА,**

к. філол. н., доцент,

Горлівський інститут іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

### **КОНЦЕПТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ОСМИСЛЕННІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ТА АНДРІАНА КАЩЕНКА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ**

У статті аналізується концепт національної історії як ключовий в історичній художній прозі М. Грушевського та А. Кащенка. Авторка зіставляє вияви цього поняття у творах обох письменників. Аналізується художня спадщина М. Грушевського та А. Кащенка на рівні проблемно-тематичної подібності. Виявляється тенденція до белетризації найважливіших історичних сюжетів у їхніх творах.

*Ключові слова:* літературознавча і письменницька діяльність, літературознавча концепція, концепт, історіософія, методологія, сюжет, хронотоп.

М. Грушевського та А. Кащенка об’єднує не лише те, що вони були сучасниками, а й спільність світоглядних позицій, розуміння необхідності вивчення національної історії задля можливості побудови кращого майбутнього. М. Грушевський – відомий український державний, культурний і громадський діяч, історик, літературознавець, літературний критик та письменник, А. Кащенко –